

A MAGYAR–ROMÁN ELLENÁLLÁSI MOZGALMAK TÖRTÉNETÉBŐL.

(1943. augusztus–1944 augusztus)

Csatári Dániel

A szabadságért küzdő román nép politikai vezérkarának rádióállomása, a Romínia Libera (Szabad Románia) 1944. április 12-i adásában felhívást intézett a Dunamedencében harcoló partizánokhoz, s őket a közös ellenség, a német megszállók elleni harcra buzdította. „... Duna medence partizánjai! Minden erőteteket állítsátok e szent cél szolgálatába!”¹A felhívás „cimzettei”, a jugoszlávok, csehek, szlovákok, kárpát-ukránok, bolgárok, magyarok legjobbjai ekkor már fegyvert ragadtak elnyomók ellen. Az itt élő népek történelmének koronatanúja, a Duna, most az új idők változásaitól terhes társadalmak vajadását figyelhette meg. E folyamat elé vágtak járható ösvényt azok, akik, ha kellett, fegyverrel a kézben, a legveszélyeztetettebb pontokon mérték csapást a régi társadalom pilléire.

S bármilyen furcsán hangzik, harc közben nemcsak csapásokat osztogattak, hanem sebeket is gyógyítottak be. A dunai népek antifasiszta küzdelmüket ugyanis nem kizárólag párhuzamosan vívták, hanem az etnikailag kevert, sokszínű térségben különböző nyelveket beszélők vállvállvetve küldöttek s ezzel megkezdték a sovinszta-nacionalista uszítás által népek közé emelt válaszfalak ledöntését. A jugoszlávok népfel szabadító háborúja, a szlovákok felkelése példázza ezt, csak úgy, mint a magyarok és a románok ellenállási mozgalma is. Nem állítjuk, hogy az akkori román s magyar társadalom többségét áthatották az ilyen érzelmek, de az antifasiszta küzdelmekben szövődő román–magyar együttműködés mégis figyelemreméltó kapocs volt a magyarok és a románok között. Annál is inkább az, mivel a hitleri politika éppen e két dunai ország kapcsolatait rombolta széjjel a legnagyobb sikerrel. A felszabadított nacionalista szenvedélyek, anyagiak és lelkiek terén egyaránt tetemes károkat okoztak. A háború éveit alatt 60 000 délerdelnyi

¹ Idézük: I. Gheorghiu–A. Roman: *Diŋ lupta PCR pentru scoaterea Romíniei diŋ rázboiul antisovietic si intoarcerea armelor inpotriiva hitleristilor. Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă C. C. al P. M. R. 1956, május–június. 77. 1. (A továbbiakban: *Analele.*)*

magyar volt kénytelen elhagyni családi tűzhelyét, de ugyanez a sors jutott osztályrészül 200 000 észak-erdélyi románnak is. Nem tekinthető tehát feleslegesnek, ha ezúttal a közös dunai történelmi könyv olyan fejezetét lapozzuk fel, amelyek a két nép legjobbjaiknak együttes közlemeiről szólnak. Mégpedig annak az antifasiszta ellenállási küzdelemnek a történetét, amelynek színtere főként az akkori Dél-, illetve Észak-Erdélyben volt, és annak a politikai programnak megfelelően zajlott le, amelyet a romániai és magyarországi kommunista pártok ebben az időben meghirdettek.²

1. A román nép harca a németbarát rendszer ellen.

1943-ban Románia belpolitikai életében a németeket kiszolgáló Antonescu rendszer válságának határozott tünetei mutatkoztak. A cél-talan szovjetellenes háborúban Románia több százezer embert vesztett,³ nyersanyagkincseit: petróleumát, fáját, gabonáját a német hadigépezet emésztette fel. Az oktalan háborús áldozatok, az alacsony bérek és fizetések, az elviselhetetlen drágaság főleg a munkásosztály helyzetét tették tarthatatlanná. Inflációs pénzben 1943 októbere–novembere folyamán az átlagfizetés 10.000–13.000 leit tett ki, de ugyanakkor a munkásosztály tekintélyes rétegei mindössze 2–3000 leit kerestek. A román titkosrendőrség, a Siguranța is beismerte, hogy a fizetés és a drágaság aránytalansága nyugtalanítóan hatott.⁴

A tengely katonai vereségei s politikai kudarca főként Olaszország kiugrása után felszínre hozták a román nép Antonescu és németellenes hangulatát. Az aradi magyar konzul 1943. június 31-i jelentése szerint Mussolini bukásának a románok örültek, és kormányzat és német ellenes véleményüknek adtak kifejezést.⁵ „Romániában – olvashatjuk egy magyar ügyiratban – határozottan németellenes a nép és a hadsereg hangulata.”⁶ A náciellenes hangulat tüze főként Dél-Erdély városaiban parázslott fel,⁷ s olyan fokot ért el, hogy a németek Himmlert akarták Romániába küldeni a rend helyreállítása céljából. Azzal a gondolattal is foglalkoztak, hogy átveszik a román vasutak főútvonalainak a keze-

² Az itt közölt dolgozat egy terjedelmesebb munka néhány részletét tartalmazza. Ezért még a címben jelzett problematika tárgyalásában sem léphet fel a teljesség igényével. Mindössze az olasz kiugrás és a romániai fordulat közötti hónapok ellenállási mozgalmainak néhány jellegzetes vonását emeli ki.

³ I. Cupşa, Gh. Matei, I. Focseneanu, B. Băltesanu, L. Ion, V. Zăhărescu: *Contribuția României la războiul antihitlerist.* 23 August 1944 – 9 mai 1945. (București, 1958. 9. skk. (A továbbiakban: *Contribuția României.*)

⁴ *Analele*, 1956. máj., jún. 64 – 65. l.

⁵ Országos Levéltár, Miniszterelnökség, O tétel 27653/1943. (A továbbiakban: O. L. ME.)

⁶ A rendőrség szamosújvári kapitányságának 1943. december 9-i jelentése. O. L. ME. O 15498/1944.) Ugyanerről a rendőrség sepsiszentgyörgyi kapitányságának 1943. szeptember 7-i jelentése is szól. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézet Irattára, A/XXII. 71/1943/7. (A továbbiakban: P. I. I.) A rendőrség székelyudvarhelyi kapitányságának 1943. júl. 26-i jelentése azt is megjegyzi, hogy Antonescun kívül Romániában mindenki a Szövetségesek győzelmében bízik. (O. L. ME. O 15027/1943.)

⁷ O. L. ME, O 15027/1943, 15422/1943, 27759/1943.

lését, és azokat német vonatkísérő s pályafenntartó személyzettel látják el.⁸

A román politikai életben az illegalitás körülményei között harcoló Romániai Kommunista Párt volt az az erő, amely számolni tudott a népi tömegek németellenes akaratával – és ezt – reális program kidolgozásával – az ellenállási mozgalom cselekvő tényezőjévé tudta átalakítani. 1943 júniusában a RKP Központi Bizottsága javaslatot tett a Hitlerellenes Hazafias Front megteremtésére, és körvonalazta ennek lehetséges programját. A program a hadsereg megmentését, a Németországba irányuló szállítások beszüntetését, a Németországgal való szakítást, a különbéke megkötését, a kormány és a németbarát rendszer megdöntését, Románia szabadságának és nemzeti méltóságának a visszaszerzését, a letartóztatott hazafiak szabadlábra helyezését, a hitlerista szervezetek azonnali feloszlását, a nemzetiségek elnyomásának azonnali megszüntetése, a Horthy-elnyomás alatt élő észak-erdélyi románok felszabadítását jelöli meg a demokratikus erők feladatául. A megvalósítás eszközeire a RKP a fegyveres harcot, partizánosztagok szervezését és szabotázsakciók végrehajtását javasolja.⁹ E programhoz csakhamar csatlakoztak: Az Uniunea Patrioților, (a Hazafiak Szövetsége), a dr. Groza Péter vezetése alatt álló Frontul Plugariilor (EKésfront), a Szociáldemokrata Párt egyes szervezetei és a romániai magyarság demokratikus szervezete, a MADOSZ.¹⁰ A Hazafias Egységfront megteremtése, amely a RKP első nagy politikai sikere volt,¹¹ nagy lökést adott a romániai antifasiszta küzdelemnek. A reális helyzettel számoló, a nép kívánságainak hangot adó programja és bátor harca következtében jelentősen megerősödött a RKP befolyása, városban és falun, a határszágokban és a fronton, románok és nemzetiségek között egyaránt.

Szinte nincs olyan korabeli, a romániai helyzettel foglalkozó magyar jelentés, amely nem emelné ki: „a kommunista tanok erősen terjednek a lakosság között.”¹² „Amíg eddig – olvashatjuk a Rendőrség Nagybányai Kapitányságának 1943. november 23-i jelentésében – a lakosság két részre szakadt csak, a tengely és angolszász szimpátia révén, most, hogy az orosz offenzíva közvetlenül a román határok közelségébe juttatta az orosz csapatokat, általános nagy balratolódás észlelhető.” Amíg az értelmiség inkább az angolszászok felé tájékozódik, addig „a munkásság, még a mezőgazdasági lakosság is... teljesen átállt a kommunista oldalra. Ma a lakosság 80%-a a kommunisták oldalán áll.”¹³ Bukarest,¹⁴ Ploesti,¹⁵

⁸ A bukaresti magyar követ 1944. január 14-i jelentése (O. L. ME. O 16610/1944.)

⁹ A határozatot közli *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*. Buc. 1951. 347–349. l. (A továbbiakban: *Documente*.)

¹⁰ A MADOSZ csatlakozásának körülményeivel a későbbiek során még részletesebben foglalkozunk.

¹¹ Gh. Gheorghiu-Dej: *Cikkek és beszédek*. Buc. 1951. 21. l.

¹² A Magyar Belügyminisztérium Államvédelmi Központja 1943. november 9-i értekezletének román anyaga. (O. L. ME. O 15749/1943.) Ugyanerről szól a bukaresti Magyar Követség 1943. november 12-i jelentése is. (P. I. I. Külügyminisztériumi anyag.)

¹³ P. I. I. ME. O 20842/1943.

¹⁴ O. L. ME. O 27751/1943, és 19135/1944.

¹⁵ A Belügyminisztérium Államvédelmi Központja 1943. augusztus 11-i értekezletének román anyaga. (O. L. ME. O 27734/1943.)

Temesvár, Brassó és Arad munkásainak antifasiszta küzdelméről tudósító anyagaink közül emeljük ki azokat, amelyek Temesvárról, Aradról és Brassóról szólnak. Temesváron a befagyasztott bérék, a növekedő drágaság következtében a CFR műhely, a Lánegyár és a Progres cérnagyár munkásai kezdtek el sikeres gazdasági harcot.¹⁶ Hasonló akciók Brassóban is előfordultak. Itt kommunistákkal rokonszenvező munkások irányításával kezdtek bérharcba a gyárak munkásai 1944 februárjában, és bérjavítást értek el.¹⁷ A brassói Astra gyár munkásai, akik „kizárólag a munkabérek alacsony voltát... hangoztatták,” eredményes munkabeszüntetéssel tiltakoztak az egyhavi fizetésüket kitevő hadikölcsön levonása ellen.¹⁸ A harc természetesen nemcsak gazdasági síkon folyt, hiszen „nagy számban jelentek meg Brassó város házainak falain a kommunizmust éltető feliratok...”¹⁹ is, és az egész városban erős kommunista propaganda folyt.²⁰ Ezért írhatta a magyar konzul 1944 március 16-i jelentésében, hogy Brassóban nehéz nagyobb tömeget „összehozni anélkül, hogy a hatóságoknak kommunista kilengésektől ne kellene tartania. A nagy rendőri készültség is inkább a kommunistáknak szólhatott, akik a keleti front eseményeinek arányában tartják izgalomban a hatóságokat.”²¹ Brassóhoz hasonlóan, a kommunisták Aradon is széleskörű politikai tevékenységet fejtettek ki, röpcédulákkal árasztották el a várost, és ezekben a háborús hadigépezet szabotálására, a termények elrejtésére buzdítottak, a kormány lemondását, a németek kiűzését követelték. Felvilágosító munkájuk főként a munkásokra gyakorolt érezhető hatást,²² de a város környékére is eljutott.” A hatóságok minden övintézkedése ellenére — írja az aradi magyar konzul 1944. március 4-i jelentésében — a kommunista szervezkedés egyre nagyobb méreteket ölt úgy Aradon, mint környékén. A kommunista ügynökök működése eddig főképpen a városi munkásság beszervezésére irányult, legújabbán azonban már a falusi lakosságra is kiterjedt. Szervezkedésük állítólag már annyira előrehaladt, hogy a városban vezetőség, minden nagyobb közösségben pedig egy-egy kommunista sejt van, vagy legalábbis egy bizalmi ember működik.”²³

Ez az idézet jelzi, hogy a balratolódás, a németellenes harc szükségességének a felismerése a román parasztság soraiba is behatolt, köreiben is „mind gyakrabban hallani... kommunista megnyilatkozásokat,”²⁴ éppen úgy, mint ahogy a RKP befolyása az értelmiségiek és frontra vezényelt katonák között is növekedőben volt.²⁵ De nemcsak a romá-

¹⁶ Népszabadság, 1943. jún.

¹⁷ P. I. I. ME. O 18252/1944.

¹⁸ O. L. ME. 25238/1944.

¹⁹ P. I. I. ME. O 15025-1943.

²⁰ Ld. a rendőrség sepsiszentgyörgyi kapitányságának 1943. aug. 7-i, szeptember 7-i, nov. 9-i és dec. 10-i jelentéseit. (P. I. I. A./XXII, 71/1943/7.)

²¹ O. L. ME. O 19030/1944.

²² Az aradi konzul 1944. jan. 22-i jelentése. (P. I. I. ME. O 16692/1944. és 19070/1944.) Ugyanezt megerősíti a Magyar Rendőrség Vidéki Főkapitányságának 1944. április 24-i ügýirata is. (P. I. I. ME. O 15494/1944.)

²³ P. I. I. ME. O 18823/1944.

²⁴ A bukaresti követ 1943. október 22-i jelentése. O. L. ME O 32214/1943. Ugyanerről az aradi konzul 1943. november 20-i jelentése is. (O. L. M. O 33664/1943.)

²⁵ A brassói konzul 1944. február 19-i jelentése. P. I. I. ME. O 18252/1944.

nokra, hanem a romániai magyarság népi tömegeire is kiterjedt: „Az utóbbi időben különösen a munkásosztály körében — nemzetiségre való tekintet nélkül — mind erősebben kezdenek terjedni a kommunista eszmék.”²⁶ „Sajnálatos tény — olvashatjuk a Magyar Belügyminisztérium egy ügyiratában — hogy a kommunista eszmék iránt nemcsak a román, hanem a magyarajkú lakosság is erős hajlamot mutatott, amit igazol az a több oldalról megerősített nyert hír, hogy Dél-Erdélynek északi határmezejében, így például Bihar vármegyének Romániához tartozó részében levő Erdőgyárok és Árpás községekben magyar véreink nem azt várják, hogy Magyarországhoz kerüljenek, hanem Sztálin marsal katonáit várják, mert csak úgy fognak az örök elnyomás alól felszabadulni. A magyarországi kormányrendszer ugyanis túlzottan feudálisnak tudják, és azt érzik, hogyha Magyarországhoz kerülnének, továbbra is elnyomtatásban élnének, mert itt csak a grófoknak van jó dolguk.”²⁷ A magyarság népi tömegei balratolódásának méreteit és indítékait világítja meg egy 1944. március 4-i jelentésük: „Az állandó munkaszolgálat következtében a bolsevista propaganda a legszegényebb magyarság körében talál legalkalmasabb talajra, akik között a beszerzés már ijesztő méreteket ölt. Elkéseredésükben és helyzetük kilátástalansága következtében ugyanis gondolkozás nélkül csatlakoznak ehhez a megmozduláshoz, amelytől sanyarú sorsuk jobbrafordulását remélhetik.”²⁸ Látható tehát, hogy a dél-erdélyi magyarság balratolódása azért következett be, mert a RKP-ben és fegyvertársában, a MADOSZ-ban a nemzetiségi elnyomás elítélőit, a nemzetiségek egyenjogúságának következetes harcosait ismerte meg. A RKP-nak különösen a nemzetiségi területeken dolgozó szervei ítélték el következetesen a rendszer megkülönböztető lépéseit, nacionalista uszítását, s leplezték le a dél-erdélyi magyarság tarthatatlan helyzetét. Saját tapasztalatai alapján adhatott igazat Dél-Erdély magyarsága a MADOSZ bánsági szervezete 1944 februári, a nemzetiségek helyzetét elemző röpiratának. „A hitleri bécsi döntés a dél-erdélyi és bánsági több mint félmillió magyart kiszolgáltatta Antunesco fajgyűlölő, rablőháborús, fasiszta elnyomó politikájának. Hitlernek ez a mindenre képes hőhérlegénye, miközben a román nép fiait a hitleri vágóhídra hurcolja, gondot visel arra, hogy az itt élő magyarsággal s a többi nemzetiségekkel, zsidókkal, szerbekkel együtt még jobban megszenvedtesse ezt a sorsot. A magyar dolgozó tömegeket megfosztotta munkahelyüktől, a magyar gyermekeket iskolájuktól, s a szakmai kiképzés lehetőségeitől. Bevezették a katonai munkatáborokat, ahol otthonmaradt fiaink tömegesen pusztulnak el a rabszolgamunkában, éhezéstől, betegségtől sújtva. S míg Horthy fasiszta martalócai, mint gyarmatra vetették magukat Észak-Erdélyre, elsősorban az ott élő román tömegekre, addig Antonescu pribékjei dél-erdélyi és bánsági magyar falvainak népét fosztották ki utolsó vagyonukból, elhordva az utolsó szem vetőmagot, de még a mezei munkát végző, és a mindennapi táplálékot nyújtó háziállatokat is. Antonescu fasiszta uszító politikájának, a Horthy-ügynökök lélekmérgező propagandájának követ-

²⁶ Az aradi konzul 1943. október 30-i jelentése. P. I. I. ME. O 32598/1943.

²⁷ A Magyar Belügyminisztérium 1943. szeptember 23-i jelentése. P. I. I. ME. O 30467/1944.

²⁸ P. I. I. ME. O 18823/1944.

keztében Dél-Erdélyben és a Bánságban egész városnegyedek és falvak néptelenedtek el. Ahelyett, hogy fegyvert ragadtak volna, hogy a román antimilitarista hazafiakkal együtt harcoljanak a népgyilkos Antonescu-uralom megdöntésére, az itteni banditák kiüldözésére, Horthy Magyarországára szöktek át. Jobb sorsot reméltek, és ugyanarra a hitleri rab-ságra ébredtek ott is, keserű árat fizetve keserű ábrándjukért.”²⁹

Mivel a többség nem vehette kézbe a vándorbotot, és nem akaszthatta nyakába az útitársznyát, húsba vágó tapasztalatok alapján — egyre inkább — a román néphez hasonlóan, az igazi ellenség felé fordította tekintetét. Főként munkássága és parasztsága megértette, „hogy az országot.. Hitler és Antonescu gyalázatos háborújából csak a román nép és a nemzeti kisebbségek hitlerellenes egységfrontja vezetheti ki.”³⁰

A RKP irányítása alatt folytatott fasisztaellenes harcban így omlottak le azok a válaszfalak, amelyeket a két ország urai a magyarok és románok közé a nacionalista gyűlölködéssel akartak emelni. Ahogy a RKP felvilágosító munkája és az események következtében csökkent a nacionalista propaganda hatóköre, úgy közeledett ez a sokat szenvedett két nép egymáshoz. És nemcsak Temesvár, Brassó és Arad román és magyar munkásai haladtak egymás oldalán, hanem Dél-Erdély vegyes lakosságú falvainak lakói is mind többen hallgattak a RKP alábbi tanácsaira. „Felejsük el a köztünk lévő egyenetlenkedést — írta a bánsági földművesekhez intézett felhívás — és alakítsunk... vallásra, fajra való tekintet nélkül hazafias csoportokat, amelyek egy Hazafias Bizottság vezetése alatt szervezzék a harcot életünk, vagyonunk megvédésére.”³¹

Ezért 1943 téli és 1944 tavaszi, elsősorban a magyar parasztok ellen végrehajtott állatrekvirálási akciói során a román parasztok magyar testvéreik mellé álltak.³² A Magyar Népközösség Fogaras megyei szervezete ezzel kapcsolatban megállapította: „A dombosi (ti. lakosság), ahonnan pedig elég gyakran érkezett hír gyűlölségről, megdöbbenve vett tudomást, és nem helyeselte, sőt, ahol lehet, segítette a magyar gazdatársán. Volt eset, hogy a tehenet kihajtotta saját kertjébe, a bírák pedig... elnézők voltak, mert bár tudták, hogy kinek hány marhája van, az istállóban talált mennyiséget fogadták el alapul.”³³ Ahol nem tudták megakadályozni a magyar parasztok kifosztását, ott pénz gyűjtöttek nekik lisztre és gabonára.³⁴ A román-magyar szolidaritás példajaként említjük meg, hogy a Tîrgu-Jiu-i internálótáborból — itt raboskodott a RKP vezetőinek egy része — Victor Eftimiu, a közeledés régi harcosa egy kiszabaduló magyar írótságán keresztül üdvözetét küldte a magyar

²⁹ Idézi Bányai László: *Harminc év. Jegyzetek a romániai magyarság útjáról.* Buk. 1949, 82–83. l.

³⁰ A RKP Bánsági Tartományi Titkárságának 1943 szeptemberi határozata. A Román Munkáspárt Párttörténeti Intézetének Archivuma. Cota: A XXVII 7, Nr. Ind.: 1144. Hasonló megállapítások a *Népszabadság* 1943 októberi számában is találhatóak.

³¹ *Népszabadság*, 1943. okt.

³² Főleg Csegöd, Erdőgyarok, Árpád és Dombos magyar lakosságát érintette. O. L. ME. O 22288/1944.

³³ Ld. a szervezet 1943. nov. 18-i jelentését, O. L. A Magyar Népközösség anyaga, számozatlan.

³⁴ A brassói konzul 1943. júl. 3-i jelentése, O. L. O 23247/1944.

íróknak.³⁵ 1944 tavaszán, mikor az ellenállási mozgalom szószólói már egyes legális szervezetekben is hangot adtak elképzeléseiknek, Alsórákoson, egy hivatalos előadás keretében — a rendezők nagy megrökönyödésére — a román előadó a román és a magyar nép egyetértéséről, a kölcsönös megértés szükségességéről beszélt.³⁶ A bukaresti *Timpul* 1944 egyik januári számában is a két nép együttműködését sürgető cikk jelenhetett meg. Írója rámutatott arra, hogy a két nép legjobb fiai „nem különülnek el egymástól sovíniszta magatartásban, megértik egymást, a valamennyiük részére kijáró jogok dolgában.” S bár Erdély sorsa az általános európai problémához kötődik, máris rá lehet mutatni azokra a megnyilatkozásokra, amelyek Erdély igazi szellemét képviselik.” Úgy tűnik, hogy Kós Károly nyilatkozata, amelyet a kolozsvári Termés című folyóirat őszi anketján tett — folytatódik a cikk³⁷ — az erdélyi sors legjobb útjára mutat. Ennek a ritka polgári bátorságról tanúskodó megnyilatkozásnak a félremagyarázása csöppet sem használna Erdély őslakosai közmondásos tárgyilagoságának. Ezeket a sorokat abban a hitben írtam, hogy az Erdélyben megvalósult szintézis a Dunamedence, sőt, talán egész Délkelet-Európa megbékéltető szerszáma lesz, ha a végső órában az erdélyiek higgadt és határozott szavát is számbaveszik.”

Teljesen elfogadhatónak tekinthető tehát a MADOSZ-nak a romániai Antifasziszta Egységfronthoz történt csatlakozása. A csatlakozást bejelentő dokumentum nincs a birtokunkban, de e jelentős lépés indokait megismerhetjük a mozgalom egyéb, korabeli anyagaiból. Így például a már idézett 1944 februári felhívásból, amely leszögezi: „Ez a föld, Erdély és Bánság földje, mindig a román néppel való együttélésre, a közös elnyomás elleni közös küzdelemre tanított. Erdély és a Bánság történelmének véres tanúságai arra intenek, hogy az itt élő népeket mindig csak a megosztás tudta romlásba sújtani.”³⁸ Ezért — folytatódik a felhívás: „A román néppel közös hitleri rabságunkból csak egy kivetető út van: a közös antihitlerista szabadságharc útja! A magyar és a román nép életét semmiféle elnyomatás nem fenyegette oly végzetesen a történelem folyamán, mint a hitleri csizma uralma, az új labancvilág, amely úgy Romániára mint Magyarországra vérszopó módjára rátelepedett. Az aljas hazaárulók Antonescu Romániájában és Horthy Magyarországon mindkét népet eszközül használják Hitler rablőhadjáratahoz, s most egyenesen feláldoznák őket a fejvesztetten hátráló német hordák fedezésére. Az itt élő magyarság csak a román néppel közös hitleri iga lerázása útján, csak az általános emberi szabadságjogok megvalósítása útján, elsősorban nagy szomszédunk, a Szovjetunió barátságának elnyerése útján juthat el a szabadsághoz.”³⁹

A MADOSZ csatlakozását a román demokratikus közvélemény, a RKP nagy örömmel üdvözölte. A *Bánsági Magyar Szó* című illegális lap

³⁵ P. I I, ME. 33672/1943.

³⁶ A brassói magyar konzul 1944. jan. 21-i jelentése. O. L, ME. O 17058/1944.

³⁷ Utalás a kolozsvári *Termés* című folyóirat 1943 nyári számában közölt vitaanyagra, amely Elvek, gondolatok cím alatt jelent meg.

³⁸ A felhívás idézett részlete megtalálható a *Bánsági Magyar Szó* 1944 áprilisi számában is.

³⁹ Idézi Bányai L.: i. m. 8384. 1.

megállapította, hogy ez a csatlakozás soha jobbkor nem jöhetett volna. A román nép antifasiszta szervezeteinek hűséges fegyvertársa, a MADOSZ ezzel a lépésével ugyanis ráébresztette a valóságra azokat a magyarokat, akiknek még hályog volt a szemén.

Mindezek alapján jogosan állapította meg a *Népszabadság* 1944 februári száma: „A dél-erdélyi és bánági magyar és román tömegeket... már nem lehet egymásnak uszítani. Jól tudják, hogy az igazi közös ellenségük az áruló Antonescu-kormány, amely az egész országot német rabságba juttatta. A javaiból kifosztott és szerencsétlenné tett magyar már nem a vándorbotot fogja a kezébe, hanem a fegyvert, hogy román testvérével együtt küzdjön a közös elnyomók, a hitleri német banditák és szolgáik ellen, az itt élő népek jogegyenlőségéért és nemzeti szabadságáért.”

Így jött létre Románia népi tömegeinek, munkásoknak és parasztnak, kommunistáknak és szociáldemokratáknak, románoknak és magyaroknak a németellenes harci egységfrontja. Az ország politikai hangulatában beállott változás, a németellenes közvélemény felszínrekerülése és gyakorlati megnyilvánulása olyan nagyarányú volt, hogy a román uralkodó osztály egy részének figyelmét sem kerülhette el. Az antifasiszta összefogás gondolata az angolszászok felé tájékozódó Iuliu Maniu Nemzeti Paraszti Pártjának és Gh. Brătianu Liberális Pártjának tagjaiban is egyre nagyobb tért hódított. E differenciálódás eredményeként vált ki 1943 őszén a Liberális Pártból Tatarescu csoportja, és csatlakozott 1944 tavaszán a Hazafias Egységfronthoz. Ezzel majdnem egyidőben, 1944 elején a Nemzeti Paraszti Párt tagjainak egy jelentékeny csoportja jelentette be, hogy cselekvési szabadságot biztosít magának, mivel nem ért egyet a vezetőség politikájával.⁴⁰ E pártok vezetői ugyanis nem vették figyelembe a külpolitika realitásait, nem számoltak az ország tényleges hangulatával, és ezért azt gondolták, hogy Antonescut a hozzá eljuttatott emlékiratokkal jobb belátásra lehet bírni.⁴¹ Úgy vélték, hogy a németekkel való szakításra a társadalmi rendszer érintetlenül hagyásával, a néptömegek kirekesztésével kerül majd sor. Terveik egy olyan balkáni angolszász partraszállás lehetőségével számoltak, amely Romániára is kiterjedne.⁴² Ezért következetesen visszautasították a RKP egységfront javaslatait.⁴³

Érthető módon a rendszer vezetőit — annak ellenére, hogy a nyilvánosság előtt tagadni próbálták a RKP vezetete ellenállási mozgalom sikereit —⁴⁴ aggodalommal töltötte el a népi tömegek balratolódása. Partizánmozgalmak létrejöttének bekövetkezésétől és attól tartottak, hogy

⁴⁰ Lupta PCR pentru răsturnarea dictaturii fasciste antonesciene și întonarcearea armelor împotriva cîntropitorilor hitleriști (1941–1944). *Lupta de Clasă*, 1956. nov. 106–107. l.

⁴¹ A Magyar Belügyminisztérium Államvédelmi Központja 1943. aug. 11-i értekezletének román anyaga. O. L. ME. O 27734/1943.

⁴² A rendőrség szamosújvári kapitányságának 1943. dec. 9-i jelentése. (P. I. I. A XXII 71/1943/5) és az aradi konzul 1943. július 17-i jelentése (O. L. ME. O 26794/1943.). Továbbá O. L. M. E. O 15422/1943.

⁴³ A RKP Központi Bizottságának 1943. nov. 7-i kiáltványa. *Documente* 350–351.

⁴⁴ A *Curierul Banatului* 1943. júl. 30-i számának vezércikke példaként azt bizonygatja, hogy Romániában az RKP eszméinek nincs sok táptalaja.

a szovjet csapatok közeledésére a nép maga veszi kezébe sorsának irányítását.⁴⁵ Ezért, ezt a szerteágazó, élettel telt demokratikus mozgalmat az Antonescu-rendszer a szélsőjobboldali elemek aktivizálásával és a letartóztatások sorozatával próbálta derékba törni. A szélsőjobboldali elemek aktivizálását jelezte az a rendelettvény, amely a Hivatalos Közlöny 32. számában látott napvilágot, és elrendelte az 1941. évi vasgárdista lázadás elfített vezetőinek és résztvevőinek szabadonbocsátását.⁴⁶ „A rendelettvény kiadását román politikai körökből származó információk szerint — írja a bukaresti magyar követ 1944. február 12-én — azért találták indokoltnak, hogy a Romániában dúló nagyfokú kommunista mozgalommal szembeállítsák ezeket a fanatikus nacionalista diákokat...”⁴⁶ Az 1943 októberétől meginduló letartóztatási hullám az ország egész területére kiterjedt. Ez a sors érte Temesváron a feloszlított munkásszervezetek leghűségesebb vezetőit, köztük Káli Jánost, a Falusi és Városi Dolgozók Blokkjának⁴⁷ képviselőjét, és 10 jogoszláv partizánt, akik azért jöttek át a határon, hogy kapcsolatot teremtsenek a bánási ellenállási mozgalommal.⁴⁸ „Október hó 23-ig körülbelül 340 főre emelkedett a Románia különböző helyein letartóztatottak száma. Ezek közt volt a nagyszabású román egyetem néhány tanára és több hallgatója is. A brassói repülőgépgyárban állítólag német mérnököket is tartóztattak le kommunista üzelmek vádjá miatt. Németország a letartóztatott kommunisták kiadását kérte Romániától. A kommunista szervezkedés kiterjedt még Arad, Temesvár, Torda és Aranyosgyéres erdélyi városokra is. A szervezkedés miatt letartóztatott személyek 90%-a intelligens egyénekből tevődött össze. A Nagyszabású melletti avrigi hadiüzemben azonban hatvan munkást is őrizetbe vettek. A zsilvölgyi bányamunkások kommunista beszervezése szintén megtörtént.”⁴⁹

A letartóztatott demokratákat gyorsított bírói eljárásnak vetették alá. A temesvári törvényszék, a bukaresti hadbíróóság tömegesen ítélte el az eléje kerülő antifasisztákat.⁵⁰ A bukaresti hadbíróóság a Gestapo utasítására öt halálos ítéletet hozott,⁵¹ március 17-én a Gestapo terrorjának esett áldozatul a ribniói börtönben raboskodó 52 romániai antifasiszta — köztük az erdélyi Bernát András — és 300 szovjet partizán.⁵² December 16-án, Déván letartóztatták dr. Groza Pétert is, annak az Ekésfrontnak a vezetőjét, amely az elsők között csatlakozott a Hazafias Fronthoz. Noha néhány nap múlva kiengedték,⁵³ karácsony napjaiban újra a Siguranța

⁴⁵ P. I. I. ME. O. 16333/1944. és O. L. 18251 1944.

⁴⁶ O. L. ME. 17659/1944.

⁴⁷ A Falusi és Városi Dolgozók Blokkja az RKP által irányított legális szervezet volt. Fellépett az 1927-es községi választásokon és nagy sikereket ért el.

⁴⁸ A *Népszabadság* 1944. febr.-i száma.

⁴⁹ P. I. I. ME. O. 32468/1943., R 34141/1943. és O. L. O 15993/1944. Itt említjük meg, hogy a romániai demokratikus felfogású németek részvételét az ellenállási mozgalomban a *Népszabadság* 1944. februári számának adatai is igazolják.

⁵⁰ O. L. ME. 17338 1944.

⁵¹ *Analele*, 1956. május — jún. 80. l.

⁵² *Scinteia*, 1959. márc. 17.

⁵³ Az aradi konzul 1943. december 23-i jelentése. (P. I. I. ME. O 15977/1943). Továbbá a Külföldieket Ellenőrző Hivatal kolozsvári kirendeltségének 1944. jan. 7-i jelentése. (P. I. I. ME. O 16333/1944).

karmai közé került.⁵⁴ „A letartóztatás okául kommunistabarát és németellenes magatartását hozták fel... Hír szerint a letartóztatás von Killinger bukaresti német követ személyes kívánságára történt... A román hatóságok Grozát Bukarestben, egy laktanyában helyezték el, amelyet el nem hagyhat... senkivel nem érintkezhet...”⁵⁵ Malmaisoni napjairól – itt raboskodik még Vlădescu – Răcoasa professzor, Miron Belea és Gheorghe Micle, az Ekésfront vezetői – Groza Péter maga számol be börtönnaplójában. Ebben helyet kapnak a román–magyar viszonyról vallott gondolatai is.” A románt is, a magyart is – írja – ugyanaz a honvagy emészti, a románt is, a magyart is ugyanaz a viharos szél rázza meg, amelyben sírva jajong a Hargita erdejének cserjéiben és a Retyezáton egyforma emberi tragédia. De hamarabb közeledik egymáshoz ez a két hegy, mint a népek végzete által egymás mellé telepített két nemzet fiai. Gyűlölködő pillantásokat vetnek egymás felé, s hiábavalónak tűnik minden fáradozás, amely közelebb akarja hozni őket egymáshoz. És mindennek ellenére, mert csak a hegyek nem találkoznak egymással sohasem, de az emberek mindig és annál inkább – semmi fáradozás, semmi kockázat nem lehet túl nagy és nem lehet túl nehéz azokat elviselni, akkor, amikor arról van szó, hogy egy emberi eszméért, az emberek és népek között békés közeledésért harcoljunk. Különösen akkor, amikor a történelmi szomszédság állandó találkozásokat és útkereszteződéseket szab eléjük. Ennek a magasabbrendű erkölcsi és emberi lényekből fakadó parancsnak meg nem értése szakadatlan, véres összeütközésekre vezethet, és csúcspontját napjaink óriási leszámolásában érte el, amely felperzseli az egész földet és tönkreteszti az egész emberiség lelki egyensúlyát, békéjét és boldogságát.” A múlt súlyos tapasztalatainak összegezése megvillantja a derűsebb jövő lehetőségeit: „A ráébredés nem késik soha! A válasz csattanós lesz! A kibékülésre, a békére, a népek testvériesülésére szomjas dolgozó tömegek nem fognak a válasszal késni. Ettől csak azok rettegnek, akik az emberiségnek, s vele együtt két kis népünknek e véres tragédiáját megrendezték. A dolgozó népek nagy ünnepe nincs messze, ebből a két kis népnek is jut osztályrész – együtt ünnepelve.”⁵⁶

Groza Péter letartóztatása nemcsak „... a Hunyad megyei románság körében, ahol nagy népszerűségnek örvendett...”⁵⁷ váltott ki nagy felháborodást, hanem az ország egész lakosságában, a demokratikus magyarság köreiben is. A bánági *Népszabadság* 1944. februári száma közli Groza Péter letartóztatásának, a több száz szebeni elhurcolásának hírét. Nagy Istvántól tudjuk, hogy Groza Péter sorsa az észak-erdélyi demokratákat is aggodalommal töltötte el.⁵⁸ Még a polgári *Ellenzék*, *Esti Lap* és *Nagyvárad* is kénytelen letartóztatásáról beszámolni.⁵⁹ Az észak-erdélyi de-

⁵⁴ A bukaresti magyar követség 1944. március 4-i jelentése. P. I. I. ME. O 19070/1944.

⁵⁵ A Magyar Belügyminisztérium 1944. febr. 4-i jelentése. (O. L. ME. O 17240/1914). Ugyanezeket megerősíti az aradi konzul 1944. január 12-i jelentése. (O. L. ME. O 16442/1944.).

⁵⁶ Dr. Groza Péter: *A börtön homályában*. Nagyvárad, 1945. 274–276., 314. 1.

⁵⁷ O. L. ME O 17240/1944.

⁵⁸ *Scînteia*, 1958. jan. 11.

⁵⁹ O. L. ME. O 18138/1944.

mokraták együttérzése a harcostárs Groza Péternek szólt — a román hatóságok végül is kénytelenek őt szabadlábra helyezni — annak, akivel néhány hónappal azelőtt egy kolozsvári illegális értekezleten egyeztettek nézeteiket,⁶⁰ s megállapodtak abban, hogy a két nép ráébredésének érdekében ők is fokozzák erőfeszítéseiket.

Mit tettek ebben az irányban a találkozó óta az észak-erdélyiek? Hogyan alakult ez idő alatt az ellenállási mozgalom története a Feleki Tetőn innen?

2. A Békepárt a magyar–román megbékélésért.

A tárgyalt időszakban a magyarországi ellenállási mozgalom tevékenységét ugyanazok a nemzetközi események határozták meg, amelyek a román nép imént részletezett küzdelmére is hatottak. A Szovjet Hadsereg 1943 nyarán elért győzelmei, a szicíliai partraszállás, Mussolini július 25-én bekövetkezett bukása és a háború okozta gazdasági nehézségek Magyarországon szintén felszínre hozták az ország hangulatában beállott változásokat. Korabeli rendőrségi ügyiratok tanúsítják hogy „... a lakosság hangulata a kedvezőtlen hírek hatása alatt nyomottabb.” „Erdély földjén... egyre csak növekvő nyugtalanság tapasztalható.”⁶¹ Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Bánffyhunad, Szamosújvár rendőrkapitányai azt jelentik, hogy az emberek nem bíznak többé a német fegyverek győzelmében.⁶² A szilágysomlyói, máramrosszigeti, nagyváradai, székelyudvarhelyi, kézdívasárhelyi hatósági iratokból pedig az derül ki, hogy az ellenzéki hangulat térnyerésében a háború okozta gazdasági krízis (a krónikus áruhiány, a közéleti katasztrófális helyzete, a katonai behívások, a rekvirálások) is szerepet játszott.⁶³ A nemzetközi helyzetben és az ország lakosságának hangulatában beállott változások a németellenes erőkre ösztönzőleg hatottak, mivel a „szabadságot zengő olasz nép”⁶⁴ példája követésre buzdított. A legális ellenzéki pártok tevékenysége megélelkül. Létrejött a Szociáldemokrata Párt és a Független Kisgazdapárt németellenes szövetsége. Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékezetes emlékiratában és nagy személyi bátorságról tanúskodó parlamenti beszédeiben adott hangot a németellenes erők követeléseinek.⁶⁵

A demokratikus ellenzék tevékenységének fellendülése, erőinek tömörítése nagy lépés volt előre a hitlerellenes függetlenségi harc terüle-

⁶⁰ Balogh Edgár: Adatok Józsa Béla történeti képéhez. *Utunk*, 1956. nov. 24.

⁶¹ A rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. szeptember 10-i jelentése. (P. I. I. A IV/10 3.) és a rendőrség besz.ercei kapitányságának 1943. nov. 8-i jelentése. (O. L. ME. O 18356 1943). Hasonló jelenségekről ad hírt a Szilágys megyei főispán 1943. augusztus 27-i jelentése is. (P. I. I. A XXII. 5/25/35).

⁶² P. I. I. A XXII. 71/1944 3, — 12, A XXIII. 1/1944 1, A XXII. 71/1943/5, — 25 és A XXII. 5/52/16.

⁶³ P. I. I. A XXII. 9/45 1944 5, A XX. 71/1943/5, A XXII. 71/1944/8, — 26, A XIII. 1/1944/2, A XIII. 3/48/19431, A XXII. 5/52/35, továbbá: O. L. ME. O 18356 1943 és 17800/1944.

⁶⁴ Ld. A *Szabad Szó* 1943. aug. 22-i számának, a Parlamentben Oláh György által támadott A szabadság dicsérete című cikkét. (Az 1939. évi jún. 10-re hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi Napló XVII. k. 229–230. l.)

⁶⁵ Vö.: Az 1939. évi jún. 10-re hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi Napló. XVIII. k. 145, 280–284., 699–704 l.

tén. De e szövetség komoly fogyatékokkal is rendelkezett. Nem tudta egészen kivonni magát a reakció nemzeti egységet hirdető politikája hatása alól, emulasztotta a népi tömegek nagyobb arányú mozgósítását, gyakran felemás, óvatos politikája a nemzetiségek kérdésében is megnyilvánult.⁶⁶

Az ellenzéki pártok említett gyengéit szóvátévő magyar kommunisták mozgalmában is jelentős események játszódtak le.⁶⁷ 1943 júniusában a KMP vezetői úgy döntöttek, hogy elterjesztik a párt felozlatásának a hírét, és megteremtik a feltételeit egy széles antifasiszta front létrehozásának.⁶⁸ A párt felozlatását bejelentő röpirattal egyidejűleg — amelyet Szatmár, Szilágy megye, Kolozsvár, Nagyvárad és Nagybánya demokrátaíhoz is eljuttattak⁶⁹ — az észak-erdélyi kommunisták a sajátos erdélyi helyzettel foglalkozó alábbi röpiratot is terjesztették: „Hitler kettészakította Erdélyt, s ezzel fokozta az erdélyi népek nyomorúságát és szenvedéseit. Mert ezzel a politikai gesztussal még jobban szembeállította egymással az ott élő népeket, és mindkét ország kormányát kényszeríteni tudta az erdélyi kérdés örökös nyitvahagyásával, hogy népeiket német rabló érdekekért harcba vigyék. Hitler ma is az erdélyi kérdéssel akar magyar katonát, búzát stb. szerezni. Erdély népei azonban idegen érdekekért sem harcolni, sem éhezni nem hajlandók. És ha ezt Erdély polgársága nem látja, vagy nem akarja észrevenni, úgy saját vesztébe rohan, de szörnyű katasztrófa felé vezet az egész országot és az egész nemzetet. Pártunk, amely a békéért, egy szabad, független és demokratikus Magyarországot sok életet is megkövetelt áldozatot hozott most ismét előljár az áldozatban: felozlott, hogy megkönnyítse egy széles és harcos nemzeti egység létrejöttét. Ennek a nemzeti egységnek pedig egyetlen útja van: harc az azonnali békéért és az ország politikai és hadászati függetlenségéért.”⁷⁰ Mivel az észak-erdélyi kommunisták már e röpirat befejező soraiban is kifejezték készségüket a harc folytatására, az elsők között vannak, akik a párt vezetőinek — velük is között — júliusi taktikai irányelveinek alapján hozzálátanak a Békepárt megszervezéséhez. Augusztus végén sor került a Békepárt Észak-Erdélyi Tartománytitkárságának megalakítására. Az alakuló kolozsvári értekezlet mérlegelte az észak-erdélyi demokratikus erők tömörítésének lehetőségeit, foglalkozott a párt szervező munkájának kiterjesztésével (a Szakszerve-

⁶⁶ Ld. a Békepárt 1944. januári *Emlékiratának* bírálatát. Közölve a *Csillag* 1947. dec. (37–45. l.) és 1948. jan. (42–48. l.) számaiban.

⁶⁷ Miután a magyarországi függetlenségi mozgalmat feldolgozta Kállai Gyula: *A magyar függetlenségi mozgalom 1936–1945.* (Bp. 1948) c. munkájában, a fegyveres ellenállást pedig Mues Sándor a *Hadtörténelmi Közlemények* 1957. 1–2. számában megjelent tanulmányában, e sorok írójának csupán az a feladata, hogy az akkori Észak-Erdély magyar s román tömegeinek antifasiszta harcára vonatkozóan hozzon új adatokat, és a magyarországi ellenállási mozgalmat csak a nemzetiségi kérdéssel vonatkozásaiban tárgyalja.

⁶⁸ Kádár János: A Kommunisták Magyarországi Pártja körülményeinek és a Békepárt munkájának néhány kérdéséről. *Párttörténeti Közlemények*, 1956. 3. sz. 23–24. l.

⁶⁹ A rendőrség szatmárnémeti kapitányságának 1943. június 29-i jelentése. (P. I. I. A XXII 5/53 29). a rendőrség kolozsvári kapitányságának júl. 8-i jelentése. (P. I. I. A XXII 71 1942 28) és a rendőrség nagybányai kapitányságának júl. 1-i jelentése. (P. I. I. A IV. 4 1943/71.

⁷⁰ P. I. I. A W. 4/1943/71.

zetben, a Dohánygyárban, a Magyar Acélipárnál, a Belga–Magyar textilgyárban voltak kommunistá csoportok), és a románok jogvédelmének kérdéseivel. A résztvevők megbeszélték a Békepárt kolozsvári kézi nyomdája működésbe hozásának teendőit, és tervbe vették egy külön román nyelvű technikai apparátus létrehozását is.⁷¹ A Békepárt megalakulását bejelentő magyar és román nyelvű röpiratot már augusztus utolsó és szeptember első napjaiban terjesztették Gyergyószentmiklóson, Szilágy megyében, Kolozsvárt, Nagybányán és Erdély más városaiban, mindazokon a helyeken, „ahol alkalmuk van nagyobb tömegekkel ezután is érintkezést találni.”⁷² E röpiratok, mint ahogy a kolozsvári illegális nyomdában 500 példányban kisedett *Ütött az óra!* kezdetű felhívás is,⁷³ arra buzdítanak, hogy „Magyarország népei ne teljesítsenek semmiféle szolgáltatást a Kállay-kormánynak. Ne termeljenek Kállaynak hadianyagot, ne fizessenek Kállaynak adót, ne szolgáltatassák be... a terményt, ne engedelmesskedjenek Kállay behívó parancsainak, mert a Kállay-kormány Hitler kormánya, nem magyar kormány. Alakítsák meg minden községben, városban a demokratikus egység békebizottságait.”⁷⁴

Az országos méretű feladatokkal egyidejűleg a Békepárt a sajátos észak-erdélyi teendőket is körvonalazta. Így a szeptember 11-én nyomtatott, s főként Kolozsvárt terjesztett röpiratban, amely a kolozsvári munkásokat a háborús hadigépezet szabotálására és a román néppel való együttműködésre figyelmezteti,⁷⁵ és az 1000 példányban elkészült Magyarország népeihez intézett felhívásban, amely joggal tekinthető a Békepárt észak-erdélyi programadásának is.⁷⁶ Idézzük ezért kissé részletesebben mondanivalóját: „Erdély népei egy járom alatt nyögnek – magyarok, románok, szászok, zsidók német iga alatt, rabszolga sorban élnek. Hitler magyar és román bábkormányai egymás ellen uszítják a *közös sorsú*, egymás mellett élő népeket, és erőszakkal gátolják összefogásukat *közös ellenségük*: a hitlerizmus és a háború ellen. Hitler háborúja Erdély népeinek nyomorúságot, fokozottabb nemzetiségi elnyomást, fajgyűlölködést hozott. Feleken innen Kállay, azon túl Antonescu és kormányaik hűségesen szolgálják német urukat és a szabadság ősi földjén, Erdélyben hitlerista politikát folytatnak. Egyeduralmat kívánnak biztosítani Hitler erdélyi ügynökeinek. A magyar–román kérdés kiélézésével Erdély idevagy odacsatolásának fenyegetésével segítik Hitler zsarolásait, folytatják és szolgálják Hitler reménytelen, végzetes háborúját. Hitler háborújának csődjéből a magyar és román reakció Erdélyért meginduló új háborúval akarja bórét és uralmát megmenteni. Ezt készítik elő itt a román, ott a magyar kisebbségi nemzet elnyomásával, faji gyűlölködés szításával.

⁷¹ P. I. I. A IV. 27/108/c.

⁷² A rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. szeptember 10-i jelentése. P. I. I. A IV. 20/60. Továbbá: a Szilágy megyei főispán 1943. szeptember 10-i jelentése. (P. I. I. A XXII 5/ 52.34), a Baloldali Összesítő 1943. aug. 28-i jelentése. (P. I. I. A IV. 4/1943/76) és a rendőrség gyergyószentmiklósi kapitányságának 1943. aug.-i jelentése. (P. I. I. A XXII. 71/1943/25).

⁷³ P. I. I. A IV/27/108/C.

⁷⁴ P. I. I. Röpirattár, III. 16/1943/IX/2342.

⁷⁵ A rendőrség kolozsvári kapitányságának 1943. szeptemberről szóló jelentése. P. I. I. A IV. 27/73.

⁷⁶ P. I. I. A IV. 27/108. C.

Ez a hazug hódító politika ellenkezik az erdélyi népek elemi érdekeivel, Erdély sorskérdéseit sohasem oldja meg. Az erdélyi népek érdeke: béke, szabadság, demokrácia! Magyarok, románok, szászok, zsidók az értelmetlen áldozatoknak, a háborús nyomorúságnak, a kényszerbeszolgáltatásnak, a munkaszolgálatnak, a faji és nemzeti uszításnak a megszüntetését, maradéktalan egyenjogúságot, szabadságjogokat, a sorsuk feletti rendelkezés jogát, békét és demokráciát akarnak. Erdély népeinek látniuk kell: békéhez és demokráciához, önrendelkezési joguk gyakorlásához csak közös ellenségük, a hitlerizmus elpusztításán keresztül juthatnak el. *A határon innen és túl, testvéri egységben* vállalniuk kell a dunai népek között harcát az *oszthatatlan* demokráciáért, a hitlerizmus megsemmisítéséért, bábkormányaik elkergetéséért, itt Magyarország, ott Románia szabadságáért és függetlenségéért." A Békepárt észak-erdélyi vezérkara a konkrét tennivalókat is körvonalazta: „Magyarországon, a magyar demokratikus erők pártjainak és a megalakítandó román, szász és zsidó politikai szervezeteknek a vezetése alatt harcolniuk kell: a Kállay-kormány ellen — nemzeti kormányért, a háború ellen — azonnali különbékéért, az erdélyi népek maradéktalan egyenjogúságáért, a politikai foglyok szabadonbocsátásáért, szervezkedési és gyülekezési szabadságért, szabad, független, demokratikus Magyarorszáért!” Az erdélyi helyzetet vázoló és az együttélő népek követeléseit tartalmazó, programadó felhívása a Békepártnak végezetül kifejezi reményét, hogy „Szabadságunk győzelme biztosítja az egyenrangú népek testvéri együttélését, önrendelkezési joguk gyakorlását, Erdély népeinek szabadságát, boldogságát.”

A Békepárt helyesen megválasztott harci jelszavai hamarosan népszerűvé váltak, és a németellenes hangulatot az ellenállási mozgalom hatékony erejévé alakították át. Erről tanúskodnak Észak-Erdély magyar s román dolgozóinak, falvak és városok lakóinak alábbi cselekedetei.

Észak-Erdély parasztsága mind bátrabban tagadta meg a kötelező beszolgáltatást, olyannyira, hogy vele szemben gyakran a rendőrségnek kellett fellépnie.⁷⁷ A mezőgazdasági munkára kivezényelték sztrájkokkal és szökéssel válaszoltak a Békepárt felhívásaira. „A mezőgazdasági munka végzésének megtagadása miatt néhány egyént — írja a Szilágy megyei főispán 1943. augusztus 27-én — a példa statuálása céljából internáltattam, több arató- és cséplőmunkást karhatalommal állítottam munkába.”⁷⁸ Ennek ellenére 1943 nyarán a mezőgazdasági munkára kirendelték sztrájkmozgalma elég széles területre kiterjedt: a Nagynyarádhoz tartozó Fekete Kapu és Vizslapusztán, a Szabadszentkirály községhez tartozó Kolosd pusztán, Eszterházy herceg Nosztány pusztai gazdaságában, a honvédség Csékatelep újdalmandi gazdaságában fordultak elő ilyen esetek észak-erdélyi és kárpátaljai résztvevőkkel.⁷⁹ Október és november folyamán az észak-erdélyi mezőgazdasági munkások a mágocsi uradalomban, a Várdomb községhez tartozó Orbó-pusztán, a Mezőcsokonyához tartozó Középyirespusztán, az Újdombóvár községhez tartozó

⁷⁷ A Szilágy megyei főispán 1943. nov.-i jelentése, P. I. I. A XX. 71 1943 25.

⁷⁸ A XXII. 5,32/35.

⁷⁹ P. I. I. A IV. 4 1944 76, — 78.

Szilváspusztán és a Kemenespálfa községhez tartozó Martonfa pusztán léptek sztrájkba. A munkabeszüntetést ezeken a helyeken az embertelen munkafeltételek, az alacsony munkabérek, a ruha és a lábbelihiány miatti elkeseredés váltotta ki.⁸⁰

Nagyvárad, Gyergyószentmiklós és Csíkszereda munkásai mind nyíltabban beszéltek a Szovjet Hadsereg közeli győzelméről, Szatmárnémetiben hamis papírokat készítettek az üldözöttek számára, Kolozsvárt a bebörtönzött békeharcosok céljaira rendeztek gyűjtést.⁸¹ „Sepsiszentgyörgyön... az ipari munkásság, közelebről az építő munkásság körében... indokolatlan bérkövetelések és munkamegtagadások fordultak elő,”⁸² a Szamos-vidéki Erdőipar és Fűrészüzem telepén pedig november 29-én 7400 pengő kárt okozó szabotázscselekmény.⁸³

A Békepártba tömörült komunisták szavai a Dés–Zsibó-i vasútépítésnél dolgozó békési, szentesi, csongrádi, hódmezővásárhelyi kubikosok közé is eljutottak. „Értesülésem szerint – írta a dési rendőrkapitány 1943. november 8-án – ezek a vasút mentén fekvő román falvak lakossága között kommunista agitációt fejtenek ki.”⁸⁴ A gyergyószentmiklósi rendőrkapitány arról panaszkodik, hogy a munkaszolgálatosok agitációja folytán „az utóbbi időben a székely lakosság hangulata igen gyakran kommunista ízü kifejezésekben jut kifejezésre, bár egyelőre még szervezett mozgalmakról nem lehet beszélni.”⁸⁵ Annál inkább viszont az embertelen körülmények között élő észak-erdélyi bányamunkásság körében, ahol a Békepártnak különösen nagy befolyása volt.⁸⁶ Ezért a katonai elzárások ellenére az aknaszlatinai, aknasuhatagi, nagybányai, veresvízi, kapnikbányai ipari- és bányamunkásság „határozott érdeklődést és rokonszenvet mutat a baloldali pártok programja iránt.”⁸⁷ Az óradnai és az Erzsébetbánya üzemeinél például gazdasági követeléseikért szálltak síkra, a veresvízi bányában az Internacionálét énekelték,⁸⁸ az aknasuhatagi sóbánya munkásai bojkottálták a hivatalos ünnepeket, és megakarták verni a nyilas vezetőket,⁸⁹ a kereszthegyi bányában a Vörös Segély céljaira adakoztak és fegyvereket gyűjtöttek, mivel – mondotta egyikük – „az orosz partizánok nemsokára itt lesznek, és akkor sokan fognak harcolni. A partizánok nem fogják bántani sem a magyarokat,

⁸⁰ A csendőrség október 15-i, 29-i és nov. 12-i Baloldali Összesítői, továbbá a P. I. I. A IV. 4 1943 82. számú iratanyaga.

⁸¹ A rendőrség szatmárnémeti kapitányságának 1944. márc. 6-i jelentése. (P. i. i. A XXII. 3,45/1944/27, O. L. ME. O 17800/1944), a rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. szept. 10-i jelentése. (P. I. I. A IV. 4 1943 71), a rendőrség gyergyószentmiklósi kapitányságának 1943. nov. 10-i jelentése. (PII, ME. O 34293/1943.).

⁸² A rendőrség sepsiszentgyörgyi kapitányságának 1943. aug. 7-i jelentése. P. i. i. A XXII. 71/1943/7.

⁸³ P. I. I. A XXII/1943 4.

⁸⁴ P. I. I. A XXII 71/1943 24.

⁸⁵ O. L. ME. O 16 548 1944 és P. I. I. A XXII. 71 1943 25.

⁸⁶ A rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. okt. 9-i és dec. 9-i jelentései. (P. i. i. A IV 10/60), továbbá: a Szilágy megyei főispán 1943. október 23-i jelentése (P. i. i. A XXII/5/52/31).

⁸⁷ A Külföldieket Ellenőrző Hivatal 1944. febr.-i jelentése. P. I. I. ME. O 15317/1944.

⁸⁸ A rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. nov. 9-i jelentése. P. I. I. A IV/10/60.

⁸⁹ P. I. I. ME. O 15 317/1944.

sem a románokat.”⁹⁰ A partizánok fogadására Nagybányán is felkészültek: pincéket és búvóhelyeket kerestek, fegyvereket és robbanó anyagokat szereztek be. Ezért a rendőrség bevezeti a bányauzemek robbanóanyagának fokozottabb ellenőrzését”, mert a jelenlegi ellenőrzés mellett tartani lehet attól, hogy a bányamunkásság között lappangó kommunista szervezkedés tagjai a készletek összegyűjtésének lehetőségét kihasználva, könnyűszerrel készíthetnek elő szabotázscelemekenyeket.” A nagybányai és a Nagybánya környékén dolgozó bányászok ilyen jellegű akcióit az itt dolgozó jugoszláv és magyar munkaszolgálatosok is támogatták.⁹¹ A partizánok támogatásának és a fegyveres harc csoportok szervezésének gondolata egyébként Zsibó és Máramarosziget környékén szintén megérelődött.⁹²

A Békepárt befolyása az észak-erdélyi román tömegek között is növekedőben volt, s küzdelmeik fellendülését eredményezte. Rendőrségi jelentések szerint Szamosújváron, Besztercén, Nagybányán, Szászrégenben és e városok környékén lakó román dolgozók bizakodva tekintettek a frontokon bekövetkezett események felé, a szovjet fegyverek győzelmét, s ettől felszabadulásukat várták.” Adatok merültek fel arra vonatkozóan is — írja a szászrégeni Rendőrkapitányság vezetője 1943. szeptember 6-i jelentésében —, hogy a keleti hadművelleti területről szabadságolt román nemzetiségű munkaszolgálatos katonák az ismerőseik körében szovjetbarát érzelmű kijelentéseket tettek, melyek alkalmasak, hogy köreikben a szovjet iránti szimpátia erősödjön.”⁹³ Ugyanígy hatott rájuk a Máramaros megyében repülőgépről ledobott orosz partizánok tevékenysége is. „A Kőrösmezőnél lefolyt partizánharcok erősen befolyásolták a rutén és román lakosság magatartását, — írta a Külföldieket Ellenőrző Hivatal máramaroszigeti kirendeltségének vezetője 1943. augusztus 31-én. — Bizonyos agresszivitás tapasztalható a kőrösmezői események óta.”⁹⁴ Vagyis: „rövid néhány hét óta minden kétséget kizáróan... észlelhető, hogy a román felek mind merészebben, mondhatni, követelőző modorban lépnek fel a hatósági közegekkel szemben.”⁹⁵

A Szovjet Hadsereg győzelmei az önbizalom növekedésén túl, a Békepárt programjában foglaltak értelmében, a gyakorlati cselekvésre is ösztönöztek. A románok, balratolóadásuknak megfelelően, egyre gyakrabban játszották ki a hatóságok rendeleteit, szegültek szembe azok intézkedéseivel. Maros—Torda megye Nászmán falva nevű községében például megverték az adóvégrehajtót,⁹⁶ Maros—Torda és Szilágy megye egyes románlakta községeiben pedig nem engedelmeskedtek a katonai és honvédelmi munkaszolgálatra történő behívásnak,⁹⁷ mégpedig olyan tömeges mére-

⁹⁰ O. L. ME. O 17 800/1944, PII. A XXII/71/1944/3, — 5.

⁹¹ A rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. szept. 10-i, okt. 9-i és nov. 9-i jelentései. P. I. I. A IV/10/60.

⁹² A rendőrség kolozsvári kapitányságának 1943. dec. 10-i (P. I. I. ME. O 15 194/1944) és a Külföldieket Ellenőrző Hivatal máramaroszigeti kirendeltségének 1944. febr.-i jelentése. (P. I. I. ME. O 15 317/1944).

⁹³ P. I. I. A XXII. 71/1943/5, — 6, A IV/10/60 és O. L. ME. O 18 356 1943.

⁹⁴ P. I. I. A XXII. 552 1943/83.

⁹⁵ A Kolozs megyei főispán 1943. aug. 11-i jelentése. O. L. ME. O 16 893/1944.

⁹⁶ Székely Szó, 1944. febr. 9.

⁹⁷ A csendőrség 1944. márc. 9-i jelentése. (O. L. ME. O 18 852/1944.) és a Szilágy megyei főispán 1943. dec. 23-i jelentése. (P. I. I. A XXII/15/52/31).

tekben, hogy Szilágy megyében velük szemben hatósági intézkedéseket foganatosítottak.⁹⁸ „Szolnok–Doboka és Beszterce–Naszód vármegyében – írja ez utóbbi főispánja 1943. november 24-én – sok ezerre megy azoknak a román nemzetiségű férfiaknak a száma, akik a katonai vagy munkaszolgálatos kötelezettségük teljesítése elől megszöktek. Ezeknek tekintélyes része, átszökött a szomszédos Romániába, jó része azonban itt bujkál, főképpen a havasok alján elterülő községeknek a községek kivül és az erdők között szerteszerűen fekvő házcsoportjaiban és juhtanyáiban. A falusi román lakosság táplálja és rejtegeti őket. Véleményem szerint ezek még távol vannak attól, hogy partizáncsapatokat alkossanak, talán fegyverzetük sincs elegendő, mégis semmi tekintetben sem kívánatos, hogy ez az állapot továbbra is fennmaradjon...⁹⁹ Máramaros megyében az aknasuhatagi járás Krácsfalva község erdeiben folyó erdőki-termelésnél „a román nemzetiségű lakosság az ország háborús erőfeszítéseit nem érezte át, és a kirendeléssel szemben 90%-ban ellenállást tanúsított” – olvashatjuk a Kolozsvári Miniszterközi Bizottság 1944. február 28-i jelentésében. A különböző ígéretések „...dacára az itt dolgozó cégek az előírt munkateljesítmény elvégzése érdekében a legtöbb esetben a honvédelmi munkásoknak a munkahelyükre való előállítását karhatalom útján voltak kénytelenek kérni.”¹⁰⁰ Máramarossziget környékén „...a munkatorzssparancsnokságok nem tudnak megfelelő számban munkásokat és fuvarosokat biztosítani, mert a román falvak népei inkább nem dolgoznak, elbújnak, de... munkába nem állanak.” „Alsóvíson történt meg, hogy a csendőrség által éjjel munkára előállított 18 román munkás egy adott jelre a katonákat félrelökve szíjjelfutott, riasztólövésekre sem állottak meg... Középpapsa község lakosai a felhívásra egyáltalán nem jelentkeztek, illetve a munkát megtagadták... feltehető, hogy tudatosan történik a munkateljesítésre való felhívás nem teljesítése.”¹⁰¹ Az észak-erdélyi román népi tömegek nagyarányú balratolódása arról tanúskodott, hogy kezdték kivonni magukat polgári vezetőik nacionalista befolyása alól, és felsorakoztak a magyar dolgozók oldalán a Békepárt magyar–román megbékélést hirdető politikája mögé. E változással számot vetve, a Békepárt észak-erdélyi vezetői elérkezettnek látták az időt egy baloldali román szervezet megalakítására. Azok a lépések, amelyeket e cél érdekében az észak-erdélyi Békepárt magyar s román vezetői tettek, és az a visszhang, amelyet kezdeményezésük a román tömegek részéről kiváltott, igazolta, hogy reálisan mérték fel a végbement változásokat.¹⁰² Így kezdtek létrejönni annak a feltételei, hogy az észak-erdélyi románok demokratikus tömegeit szervezeten is bekapcsolják abba a széles, antifasiszta mozgalomba, amelynek észak-erdélyi körvonalai a Békepárt észak-erdélyi tevékenysége nyomán ugyancsak ezekben a hónapokban kezdtek szilárdabb alakzatot ölteni. A *Termés* nyári ankétjain részt vevő észak-erdélyi hozzászólók (Kós Károly, Nagy István),

⁹⁸ A Szilágy megyei főispán 1943. nov. 20-i jelentése. P. I. I. A. XII. 71/1943/31.

⁹⁹ P. I. I. ME. tétel nélkül.

¹⁰⁰ O. L. ME. O 18 352/1944.

¹⁰¹ A rendőrség máramarosszigeti kapitányságának 1944. márc. 4-i jelentése. P. I. I. A. XXII. 513/1944/2.

¹⁰² P. I. I. A. IV. 27/180/c. ME. O 15 832/1944 és ME. O 15 494/1944.

a második Vásárhelyi Találkozó megrendezésével összefüggő tárgyalások, az Erdélyi Párt balszárnyának kialakulása, a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek megélnkülő tevékenysége, a *Szabad Szó* szerkesztőségében és a Független Kisgazdapárt értelmiségi tagozatában lévő kommunista csoportok¹⁰³ és az észak-erdélyiek összehangolt legális akciói arról tanúskodnak, hogy Észak-Erdélyben a népfrempolitika átütő sikerei kezdtek érlelődni.

De a kifejlődést a rend urainak szándékai keresztettkék. Ezt a fejlődő, politikailag erősödő és kereteit bővítő ellenállási mozgalmat törte derékba ugyanis, s ennek észak-erdélyi bázisait morzsolta szét az a letartóztatási hullám, amely 1943 nyarán vette kezdetét, és az ősz folyamán Észak-Erdélybe is átcsapott. Az Államvédelmi Központ irányítása alatt álló nyomozás adatai szerint a letartóztatások főként a Békepárt tagjait érintették. A júliusban letartóztatottak, illetőleg előállítottak között erdélyieket még nem találunk,¹⁰⁴ de a Rendőrség Központi Nyomozó Osztálya parancsnokának októberi jelentései már arról számolnak be, hogy a kolozsvári nyomozó alcsoport erdélyi békepárti harcosokat is őrizetbe vett. Míg a Békepárt központi területeken működő szervezeteinek 67 tagját Soroksárra szállították, addig az erdélyi tagozat résztvevőit — szám szerint 43-at Szamosfalvára vitték.¹⁰⁵ De a letartóztatott észak-erdélyiek száma úgy emelkedett, ahogy a nyomozás kiterjedt Nagybányára, Szászrégenre, Szatmárra, Szamosújvárra, és más helyekre.¹⁰⁶ Jellemzőként említjük meg, hogy csak Szatmáron 85 személyre terjedt ki a nyomozás.¹⁰⁷ A Békepártnak pedig, alighogy kezdte kiheverni a letartóztatások okozta vérvesztéséget, alighogy életjelt adott magáról 1944 januárjában az Észak-Erdélyben is terjesztett röpirataival,¹⁰⁸ a nemzetiségi elnyomást leleplező *Emlékiratai*-val és a kolozsvári Vasmunkás Otthonban megrendezett március 15-i ünnepséggel, ahol „a magyar hadsereg hazahozatala, a német csapatok eltávolítása, a demokratikus szabadságjogok és a béke mellett tüntetett,”¹⁰⁹ amikor újabb rettenetes csapást kellett elszenvednie. 1944. március 19-én bekövetkezett Magyarország német megszállása.

Még özönlöttek a német csapatok Magyarországra, amikor az utolsó legális lehetőségeket kihasználva, az ellenállási mozgalom Kossuth Lajos emlékét szólatatta meg tiltakozásképpen, és a szomszéd népekkel való összefogást sürgette,¹¹⁰ de aztán lecsapott a rendőri önkény. A németbérenc kormány március 30-i ülésén elfogadta Jaross rendeleteit a Szociáldemokrata Párt, a Kisgazda Párt, a Parasztszövetség feloszlataáról, és

¹⁰³ Kádár János: *im.* 25. 1.

¹⁰⁴ P. I. I. A IV. 4/1942/58.

¹⁰⁵ P. I. I. A IV. 10 47.

¹⁰⁶ A rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. dec. 9-i jelentése. (P. I. I. A IV. 4/1943 71), a rendőrség szászrégeni kapitányságának 1943. okt. 10-i és nov. 10-i jelentései, (P. I. I. A XXII 71 1943 6) és P. I. I. A XXII 5 1944/4.

¹⁰⁷ A rendőrség szatmári kapitányságának 1943. október 9-i jelentése. O. L. ME. O 16 052/1943.

¹⁰⁸ P. I. I. ME. O. 17514 1944.

¹⁰⁹ Bányai L.: *im.* 81. 1. A kolozsvári ünnepségeket leírja a *Népszava* 1944. márc. 18-i száma.

¹¹⁰ Ld. a *Szabad Szó* 1944. márc. 19-i, a *Székely Szó* márc. 19-i, az *Ellenzék* márc. 20-i és a *Kolozsvári Esti Lap* márc. 20-i számának vezércikkeit.

a belügyminiszter 5666/1944—VII számú rendeletére megkezdődik a baloldali mozgalom résztvevőinek tömeges letartóztatása, internálása. Április első napjaiban letartóztatási és internálási hullám söpört végig Észak-Erdély városain, iparvidékein és falvain. Sepsiszentgyörgy, Máramaros-sziget, Nagybánya, Forgácskút—Ferencbányatelep, Egeres—Ipartelep, Libánfalva, Nagyszalontá, Dés, Rombó, Szatmárnémeti, Brusztura, Szászrégen, Balogfalva, Borgóprund, Felsőbánya, Gurakonc, Aknaszlatina, Nagyilva, Palotailva, Nagybocksó, Patóháza, Szinerváralja, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Csíksomlyó és Kolozsvár antifasisztáit hurcolták el.¹¹¹ A letartóztatások méreteit azokból a rendőrségi adatokból lehet hozzávetőleg megállapítani, amelyek az ekkor nyilvántartott kommunisták számát tüntetik fel. Ezek szerint Csíkszeredán 77, Székelyudvarhelyen 5, Máramarosszigeten 85, Marosvásárhelyen 7, Szászrégenben 13 kommunista volt nyilvántartva — de ez csak néhány város ilyen jellegű adata.¹¹² Bár ez az eljárás jelentékeny számú román antifasisztát érintett, az említett rendeleten kívül egyéb utasítások következtében, külön is sújtotta őket a rendőri önkény. Bölön, Nagyajta, Szeretfalva, Forgácskút—Bányatelep, Felsőbánya, Kászon, Metőszaladátón voltak azok a helységek, ahol április első napjaiban baloldali érzelmű románokat tartóztattak le.¹¹³ Látható tehát, hogy Magyarország német megszállása alaposan szétzilálta az észak-erdélyi ellenállási mozgalmat, újabb, szinte kiheverhetetlen vérvesztéseket okozván. De ahogy a Békepárt lassan rendezte sorait, és május végére sikerrel befejezi a Magyar Front megteremtésére irányuló tárgyalásait, az újjáéledés jelei Észak-Erdélyben is kezdenek mutatkozni.¹¹⁴ Megtörténik az antifasiszta erők szervezett összefogása,¹¹⁵ és útmutatása nyomán július 7-én a görögényszegi hadiüzemben az első sztrájkmozgalom is kibontakozik. „A lefolytatott nyomozás során megállapítást nyert, hogy a munka abbahagyására Szavilla Demeter bujtogatta a munkásokat. Megállapítást nyert az is, hogy 1944. június hóban ezek a munkások a munkát szándékosan hanyagul teljesítették, miáltal a termelést körülbelül 30%-al csökkentették.”¹¹⁶ Adatok szólnak arról is, hogy egyes helyeken, főként Nagybánya és Máramarossziget környékén a lakosság támogatta a partizánokat.

Az észak-erdélyi ellenállási mozgalom azonban e hősiesség ellenére sem tudta teljesen kiheverni azt a csapást, amelyet Magyarország a német megszállással szenvedett el.

¹¹¹ P. I. I. A IV 4/1914/27. — 52, 63, — 64, 127, — 143, — 147, — 160, — 210, — 211, A XXI 3/16/, A XXI 3/40, A/IV,27 17, — 24, — 27, — 35, — 38, — 40, — 41, — 42, — 46, — 47, — 56, — 59, — 60, — 61, — 74, — 75, — 77, — 83, — 87, — 99, — 104, A XXII 5/52/37, A XXII 6/1/77, — 88, — 108, — 110, A XXII 61/69 és A XXII 71/1944/15, — 17, továbbá: O. L. ME O 16548/1944.

¹¹² P. I. I. A IV/4/1944/1936, — 200, 215, A IV/27/97 és XXII 6 1 19.

¹¹³ O. L. ME O 23575/1944, ME O 20 789/1944, ME O 22893/1944 és P. I. I. A XXII 5,52/81, XXII 6/1/108, — 110, A XXI 3 40, A XXII 5/13/1944/9, A IV/27/87, A 7/1944 2.

¹¹⁴ A Kelet-Magyarországi Hadműveleti Terület német katonai parancsnoka mellé kirendelt magyar kormánybiztos 1944. jún. 17-i jelentésében megállapítja, hogy a Békepárt tevékenységének a hatása főleg a románlakta területeken észlelhető, (P. I. I. A XXII 5/6/25. Továbbá: P. I. I. A VI,27/7, — 36, — 44, A XXII 5/52/19, A XXII 7/1944/2, A XXII 6 88, — 194 és A XXI 3/16.

¹¹⁵ O. L. Békeelőkészítés 89 pol./1946.

¹¹⁶ A csendőrség 1944. április 21-i és júl. 15-i Baloldali Összesítői.

3. A fordulat előkészítése Romániában.

Magyarország német megszállása után a romániai ellenállási mozgalom együttérzően tekintett a súlyos megpróbáltatások terhei alatt roskadozó magyar népre, és azt a németellenes fegyveres harcra buzdította. A *Bánsági Magyar Szó* áprilisi száma például így írt: „Magyarország népe mindezzel a saját bőrén tanulta meg, hogy ne hallgasson a vára-kozást, tétlenséget, semlegességet hirdetőik megtévesztő szólamaira, hogy csak egy kiút van: ha fegyveresen védekeznek a fasiszta banditák ellen.”

A romániai mozgalom maga is erre az útra lépett, de kedvezőbb körülmények között, mint a magyarországi. Az 1943 októberében megindult letartóztatási hullám ellenére Antonescuék nem tudták az ellenállási mozgalmat térdre kényszeríteni, az ország közhangulatát megváltoztatni. Magyar jelentések szerint a románok és a németek viszonya szemmel láthatóan rosszabbodik, a német csapatok jelenlétét a románok nem nézik jó szemmel,¹¹⁷ „velük szemben mindinkább ellenséges lesz a hangulat.”¹¹⁸ Azok az atrocitások, amelyeket a német csapatok a lakosság körében előidéztek, csak olajat öntöttek a tűzre.¹¹⁹

E németellenes hangulatnak, és a vele számoló ellenállási mozgalomnak határozott lökést adott az a körülmény, hogy április elején a Szovjet Hadsereg a Prut és a Szeret vonalán elérte Románia keleti határait. Ebből az alkalomból, április 2-án a Szovjet Kormány nyilatkozatot adott ki, s bejelentette, hogy a Szovjet Hadsereg a németek üldözése közben Románia földjére lépett, anélkül, hogy igényelné társadalmi rendjének megváltoztatását. A nyilatkozat, amelyet repülőgépről leszórva Románia egész lakosságával megismertettek,¹²⁰ siettetta a politikai élet kibontakozását.¹²

E kedvező körülmények közepette a RKP 1944. áprilisában rendezte sorait, kapcsolatot teremtett a börtönökben lévő és szabaddal élő vezetői között,¹²² majd rátért az antifasiszta harc soron levő feladatainak a megoldására. Mindenekelőtt tárgyalásokat folytatott a Szociáldemokrata Párttal, amelynek vezetésében ekkor már komoly szerepe volt a baloldaldalnak.¹²³ Lotar Rádaceanu-ék fellépése következtében sikerült létrehozni a két munkáspárt akcióegységét. A munkáspártok május elsején bejelentették a Munkás Egységfront megteremtését, és a román néphez intézett felhívásukban¹²⁴ a német megszállók elleni harc teendőit körvonalazták. Ugyanebben az időpontban jelent meg a RKP Központi Bi-

¹¹⁷ *Scînteia*, 1944. szept. 26., *Lupta de Clasă* 1956. nov. 110. l.

¹¹⁸ A brassói konzul 1944. febr. 19-i, a kolozsvári rendőrkapitányság koloskarai határszéli szolgálatának ápr. 15-i és a csendőrség Központi Nyomozó Osztályának jún. 14-i jelentései. (O. L. ME O 18251/1944, 21422/1944, és 2335/1944.)

¹¹⁹ Ilyen atrocitásokról ad hírt a *Tribuna Romîna* 1944. jún. 8-i száma.

¹²⁰ A rendőrség székeljudvarhelyi kapitányságának 1944. máj. 7-i jelentése. O. L. ME O 15498/1944.

¹²¹ A Szovjet Kormány nyilatkozata, megjelent: az illegális *Romînia Liberă* 1944. május 26-i számában. Közölve: *Documente*: 351. l.

¹²² Az esemény fontos anyagait közli a *Scînteia* és az *Előre* 1958. aug 23-i számai.

¹²³ *Előre*, 1955. aug. 30. és *Lupta de Clasă*, 1956. nov. 188. l.

¹²⁴ *Documente*, 355–356. l.

zottságának egy külön röpcédulája is, amely a szabotázsakciók és a fegyveres harc megszervezésének fontosságára utalt.¹²⁵

Az a válasz, amelyet a román nép a felhívásokban foglaltakra tetteleg adott, igazolták, hogy a helyzet áprilisban megérett a fordulatra, és a németellenes harc feladatait helyesen jelölték ki. A Munkás Egységfront megalakuló üzemi szervezetei¹²⁶ minden eszközzel akadályozták a haditermelést.¹²⁷ „Az ASTRA ágyúgyárhoz és az IAR repülőgépgyárhoz — olvashatjuk egy magyar ügyiratban — német vizsgáló bizottság kiszállását várják. Ugyanis... a német gyártmányú munkagépeket csak kis részben helyezték üzembe, másrészt a termelés az előirányozottnak csak töredékét teszi ki, úgyhogy nyílt szabotázsról suttognak. Igen csekély a repülőgépgyártás eredménye, és a felszerelés ellenében a németeknek szállítandó tankok száma messze alatta marad a várakozásnak.”¹²⁸

A munkahelyek elhagyása 1944 nyarán olyan nagy méreteket öltött, hogy az Arad vármegyei hivatal kénytelen felszólítani a megye gyárainak munkásait: jelenjenek meg munkahelyeinken, mert ellenkező esetben szabotázs miatt hadbíróság elé állítják őket.¹²⁹

A román falvak (Alexeni, Risipiti stb.) lakóinak németellenes fellépései¹³⁰ arra utalnak, hogy az ellenállási mozgalom felhívásait a parasztság is együttérzően fogadta. Az aradi konzul április 4-én megállapítja: „... a környékbeli román lakosság igen kevés lelkesedéssel tesz eleget a katonai behívásoknak. Ez a jelenség nemcsak, hogy nem csökkent, hanem jelenleg már majdnem szervezett, passzív rezisztencia jelleggel bír.”¹³¹

Ezen a helyzeten még a hivatalos közegek drasztikus közbelépései sem tudtak változtatni,¹³² azért, mert a román falvak lakossága — jellemezte meg az aradi magyar konzul 1944. augusztus 17-én — a Szovjet Hadsereg előnyomulásától várja sorsa megjavulását.¹³³

A román értelmiség is kifejezésre juttatta, hogy a munkásosztály és a parasztság oldalán kíván haladni. 1944. áprilisában a román tudományos élet színe-java, 69 akadémikus és professzor — köztük C. I. Parhon, D. Bagdasar, M. Ralea, A. Otetea — emlékiratot juttatott el Antonescuhoz és abban a németekkel való szakítást követelte.¹³⁴

A Szovjet Hadsereg előretörése és a román nép balratolódása nem hagyhatta érintetlenül az uralkodó osztály angolszász tájékozódású részét és a királyt sem. Ezek a Nemzeti Parasztpártban (Partidul Național Taranesc) és a Nemzeti Liberális Pártban (Partidul Național Liberal)-ban reménykedtek. Úgy gondolták, hogy e pártok vezetői, Iuliu Maniu és D. Bratianu képesek lesznek az országban érlelődő németellenes fordulatot

¹²⁵ *Documente*, 352–354. l.

¹²⁶ *Analele*, 1956. máj.–jún. 83. l.

¹²⁷ *Contrabuția României* 24–25. l.

¹²⁸ A brassói konzul 1944. ápr. 14-i jelentése. O. L. ME O 20540/1944.

¹²⁹ Stirea, 1944. júl. 8.

¹³⁰ *Analele*, 1956. máj.–jún. 72–73. l.

¹³¹ O. L. ME O 20315/1944.

¹³² P. I. I. ME O 25919/1944.

¹³³ PII ME O 25919/1944.

¹³⁴ C. I. Parhon: Intelectualitatea alături de popor. *Contemporanul*, 1957. aug. 23. Az emlékirat részleteit közölte a: 23 August — sârbațoarea națională a poporului romin című füzet (Buc. 1949.)

a társadalmi rendszer megváltoztatása nélkül végrehajtani. Álláspontjuk indítékait jól világítja meg a bukaresti magyar követ 1944. február 26-i jelentése. Szerinte Maniuék azért kacsintgatnak Moszkva felé, mivel nem bíznak abban, hogy Romániát a németek veresége után angolszász csapatok szállják meg, és azért beszélnek bizonyos szociális reformok szükségességéről, mivel félnek a kommunista veszélytől.¹³⁵ Politikai felfogásuk kettőssége tevékenységükben is megnyilvánult. Egyrészt közeledtek a háborúellenes politikai felfogáshoz, másrészt adott kérdésekben támogatták Antonescut. Például leültek tárgyalni a Romániai Kommunista Párt vezetőivel, de kezdetben visszautasították a szabotázsakciók és partizánharcok szervezésére vonatkozó javaslataikat.¹³⁶ De 1944 nyarán már alkýltelen figyelemre méltatni ezeket is. E tárgyalások eredményeképpen alakítják meg végül is 1944. június 20-án a Blocul Național Democratic-ot.¹³⁷

Ezzel a fordulat végrehajtásához szükséges politikai feltételeket sikerült megteremteni.

A romániai ellenállási mozgalmat tehát sem az Antonescu-rendszer terrorhadjárata, sem a szélső jobboldali nacionalista mozgalmak aktivizálása nem tudta térdre kényszeríteni. Sőt, az RKP határozott álláspontjának következtében a szolidaritás érzése egyre alaposabban törte át a nacionalista téboly búvkörét. Amikor például a MADOSZ temesvári illegális lapjának, a *Bánsági Magyar Szó*-nak az áprilisi száma a közvélemény elé tárta a Brad, Déva, Brassó és Tîrgu-Jiu vasútállomásainál dolgozó 20 000 magyar munkaszolgálatos embertelen szociális körülményeit, „még a komolyan gondolkozó románok is megdöbbentek a magyarság összetételén.”¹³⁸ De nemcsak e kérdés kapcsán, hanem általában is megállapítható, hogy a magyarok iránt a dél-erdélyi... románság... érzülete... a legkevésbé ellenséges.”¹³⁹

Az ellenállási mozgalom keretében tehát a román nép jelentékeny rétegei s a demokratikus közvélemény a nemzetiségi elnyomás által sújtott magyarság védelmezőjének bizonyultak. Hatottak-e a románok együttérzéséről tanúskodó lépései a magyarokra? Hogyan foglalt állást ebben a sorsdöntő helyzetben Románia magyarsága? A RKP oldalán harcoló MADOSZ-nak természetesen nem volt oka arra, hogy az előbbieket során jelzett politikai felfogásán változtatásokat eszközöljön. De vajon, a keretein kívül lévő magyarság egyetértett-e a *Bánsági Magyar Szó*-nak az alábbi felhívásával? „Életre-halálra szóló döntés előtt áll az ország népe, s vele együtt az itt élő magyarság is — írta a lap áprilisi száma. — Mindnyájunk: románok, szerbek, magyarok, zsidók s az ellenességé nem vált a németek számára eljött az utolsó óra, amikor még határozhatnak arról, hogy hagyjuk-e országunkat hadszíntérré, magun-

¹³⁵ O. L. ME O 18407/1944.

¹³⁶ *Lupta de Clasă*, 1956. nov. 105. l.

¹³⁷ B. M. Kolher: *i. m.* 149. l.

¹³⁸ A Magyar Népközösség 1944. július 7-i jelentése. O. L. A Magyar Népközösség anyaga. Iktatatlan.

¹³⁹ Ld. a kolozsvári Rendőrfőkapitányság 1944. február 9-i és a bukaresti Magyar Követség április 26. jelentését. P. I. I. ME O 15494/1944. és O. L. ME O 21439/1944.

kat ágyútöltelékké, szeretteinket, javainkat a tűz prédájává tenni, avagy közösen ragadunk fegyvert a közös elnyomók kiűzésére?" A romániai magyarság széles rétegei az utóbbi megoldás mellett döntöttek. Az ő életükről szóló anyagok arról tanúskodnak, hogy a hitlerellenes harc, a demokratikus együttműködés gondolata olyan rétegeit, főként értelmiségieket is áthatotta, akik eddig távol tartották magukat a RKP és a MADOSZ felfogásától. De adjuk át inkább a szót a korabeli jelentéseknek. „Nem csinálunk titkot belőle — írta a Magyar Népközösség egyik vezetője 1944. július 20-án —, hogy a magyarság egy része a jelen sanyarú helyzetből mindenáron való szabadulást nem a német fegyverek győzelmétől várja... A hangulat oly veszedelmes, hogy kénytelenek vagyunk kijelenteni, nem tudjuk vállalni a magyarság lelki irányítását, ha gyors és azonnali erélyes közbelépéssel Berlin meg nem szünteti a magyarság megalázó állapotát... sok magyar ember gyűlölettel vagy legalább haraggal beszél a magyar uralkról, (magyarországiakról és itteniekről), s különösen a munkásosztályban oly nagy az elkeseredés, hogy ez kész melegágya egy adott alkalommal kirobbanó és sokak által óhajtott forradalomnak.”¹⁴⁰ Pedig ez a forradalom ekkor már több volt, mint óhaj. Valóságos súlyát a fegyveres harcok méreteinek növekedése jelezte 1944 áprilisa és augusztusa között partizáncsoportok alakultak a krassó-szörényi hegyekben, a Buceg-i, Vrancea-i hegységekben, a Duna deltájánál, a Bacău körül és Suceava tartományban. Az Oravița melletti Caraș hegységben harcoló partizáncsoport, amely 1944. júniusában a temesvári kommunisták kezdeményezésére jött létre, Ștefan Plaveț vasutas vezetésével nagy károkat okozott a németeknek. A csoport vezetője a román csendőrökkel folytatott harcban esett el.¹⁴¹ A Ploești-i és a Fogaras-i vasútvonal mentén tevékenykedett ugyanebben az időben a Kárpátok I. csoport, amely 7 német üzemanyagszállítmányt robbantott fel. Partizán bázisok voltak még a Temes völgye melletti Piatra Mare és az Azuga melletti Clabucetul hegyen is. Az itt harcoló csoportok július-augusztus folyamán 16 német hadiszerezvényt robbantottak fel.¹⁴² Ezekben a hónapokban a partizáncsoportokhoz mind nagyobb számban csatlakoztak olyan katonák, néhol egész egységek, akik fegyvereik csövét a német megszállók ellen kívánták fordítani. A hadsereg fronton lévő és az országban állomásozó egységeiben ugyanis egyaránt fokozódott az elkeseredés. A Román Nagyvezérkar például 1944 júliusában jelentést készített az első vonalban harcoló egységek hangulatáról, s ebben kénytelen volt megállapítani: a katonák és a tisztek nem akarnak tovább harcolni a Szovjetunió ellen.¹⁴³ Érthető ezek után, hogy 1944 nyarán a fronton lévő román egységek katonái tömegesen szöktek át a szovjet csapatokhoz.¹⁴⁴ De az országban állomásozó egységek semmivel sem „lelkesedtek” jobban a német fegyverek győzelméért. A RKP ezért súlyt helyezett arra, hogy a katonaság körében tapasztalható elkeseredést az anti-

140 O. L. A Magyar Népközösség anyaga, Iktatatlan.

141 *Előre*, 1958. aug. 22.

142 *Előre*, 1959. jún. 20, továbbá BM Kolher: i. m. 147. l.

143 *Lupta de Clasă*, 1956. nov. 110. l.

144 I. Tutoveanu: Participarea militară a României la războiul antifascist. *Lupta de Clasă*, 1957. aug. 13. l.

fasiszta mozgalom cselekvő erejévé alakítsa át. A *Népszabadság* februári száma például felhívást intézett a hadsereg egységeihez, és felszólította őket: ne lőjenek a partizánokra, hanem csatlakozzanak hozzájuk. Hogy a felhívásnak és a RKP ilyen irányú felvilágosító munkájának milyen fogamatja volt, arra szolgáljanak bizonyítékul az alábbi adatok. A hegyaljai Gyórok községben például egy kiképzés alatt álló gyalogos század megtagadta az engedelmességet, és teljes felszerelésével a hegyekbe menekült. Ugyanez történt Belényesben is: a város környéki hegyekbe, erdőkbe szintén katonák vetették be magukat.¹⁴⁵

A RKP nemcsak a hadsereg egyes egységeire, hanem a hadsereg egész németellenes részére számított. A fordulathoz szükséges politikai feltételek megeremtése (a párt megerősítése, a hitlerellenes erők összefogása, a népi mozgalmak, a partizánharcok megszervezése) után ugyanis a cselekvés előterébe egyre inkább a fegyveres felkelés katonai előkészítése nyomult. Erre pedig a politikai feltételek még oly kedvező találkozása esetén sem lehetett felkészülni, a hadsereg számításba vétele nélkül.

Ezért a párt megbízottai 1944. június 13-ról 14-re virradó éjszaka megbeszélésen vettek részt Bukarest katonai parancsnokának és a hadseregnek a képviselőivel. Ezen az értekezleten alakították meg azt a háromtagú Forradalmi Katonai Bizottságot, amelyet a katonai akció előkészítésével bíztak meg. A Bizottság, élvezve a RKP és a hadsereg németellenes főtisztjeinek támogatását¹⁴⁶ – kidolgozta a fegyveres felkelés részletes tervét. A terv a felkelés súlypontját az ország fővárosába, Bukarestbe helyezte, és számításba vette a felhasználható fegyveres erőket (katonai egységeket és a hazafias harci gárdákat), meghatározta az Antonescuék letartóztatásával, a börtönben lévő politikai foglyok kiszabadításával, és a németek várható ellentámadásának leküzdésével kapcsolatos teendőket. Megszervezték a RKP börtönökben és internálótáborokban levő vezetőinek, köztük Gh. Gheorghiu Dejnek a megszöktetését.⁶⁷

Együttal összegyűjtötték a számbajöhető erőket, megakadályozták, hogy Bukarestből a frontra vezényeljenek román katonai egységeket, majd hozzáálltak a munkásokból, értelmiségiekből álló hazafias harci gárdák megszervezéséhez, felfegyverzéséhez és kiképzéséhez. A hazafias harci gárdák számára támaszpontokat hoztak létre Olténiában, a Bán-ságban, a Barcaságban, Moldvában, Dobruzdzásban. E katonai szervező munka méreteire jellemző, hogy 1944. júniusa és augusztusa között csak Bukarestben 50 ilyen harci csoport alakult.¹⁴⁸ Fegyvert és lőszert többnyire a román hadsereg németellenes katonáitól és tisztjeitől szereztek.¹⁴⁹

Természetesen mindez a legnagyobb titokban történt, és a nyilvánosság mindebből nem sokat tudott. De a bukaresti üzemek: a Malaxa,

¹⁴⁵ Az aradi konzul 1944. augusztus 17-i jelentése. (P. i. I. ME O 25919/1944) és a Rendőrség Nagyszalontai Kapitányságának 1944. május 9-i jelentése. (O. L. ME O 15304/1944.)

¹⁴⁶ Egyik tagja a RKP meghatalmazottjával állandó kapcsolatot tartott fenn. (*Scînteia*, 1955. ug. 23.)

¹⁴⁷ *Lupta de Clasă*, 1956. nov. 110–112. l.

¹⁴⁸ *Lupta de Clasă*, 1956. nov. 109–110. l., és *Előre*, 1957. aug. 22.

¹⁴⁹ BM. Kolher: i. m. 148. l. és *Scînteia*, 1955. aug. 21.

a Lemaître, a STB vasúti műhely hazafias bizottságainak és a RKP Központi Bizottságának 1944 júliusában—augusztusában széles körben terjesztett röpcédulái sejtetni engedték, hogy a romániai társadalom méhében jelentős változások érlelődtek meg. Ezért szólíthatta fel a párt a realitásokból fakadó határozottság hangjával az Antonescu-rendszer megdöntésére a németellenes erőket.¹⁵⁰ A Bánsági Hazafias Harci Bizottság augusztusi kiáltványa is az egységes, határozott cselekvést sürgetheti: „A békét és a szabadságot csak a román nép és az együttlakó nemzetiségeknek hitlerellenes Hazafias Frontba tömörült együttes harcával tudjuk kivívni.”¹⁵¹

Az ellenállási mozgalomnak ezzel az egységet, erőt sugárzó és céltudatos cselekvései akaratot sejtető állapotával szemben a rendszer uralkodó rétegeiben a legnagyobb zavar és fejvesztettség tapasztalható. A román földbirtokosok lázasan csomagolnak és menekülnek, mivel — mint mondják —: „egy esetleges bolsevista megmozdulás esetén munkásaink és cselédeink elsőnek minket végeznek ki, mert mi még szinte rabszolga módon bánunk birtokainkon alkalmazott cselédeinkkel és a napszámokkal.”¹⁵²

A magyar követ 1944 augusztus 19-i jelentése tehát jól látta, hogy Antonescuék teljesen elszigetelődtek, és a demokrata blokk már készen áll a hatalom átvételére.

Amikor a Szovjet Hadsereg Frontparancsnokságának román nyelvű Lapja¹⁵³ augusztus elején felteszi a kérdést: merre tart Románia? — az ország dolgozói már készek a válaszadásra. Megteremtették a fegyveres felkelés, a németekkel való szakítás belső feltételeit, készenlétbe helyezkedtek.¹⁵⁴ Most már minden a fronton múltott. Augusztus 19-nek 20-ra virradó éjszakáján aztán itt is megérett a döntés. A Szovjet Hadsereg ugyanis áttörte a Iași-i —Chișnău-i német védelmi vonalat, körülrzárt, illetve szétszórt 37 ellenséges hadosztályt, és Bukarest felé tört előre. Augusztus 22-én és 23-án Maniu és Brătianu még egy kísérletet tettek, hogy rávegyék Antonescut a háborúból való kiugrásra, de miután az visszautasította javaslataikat, és általános mozgósítással fenyegetőzött, céltalan volt minden további habozás. Elérkezett tehát a cselekvés pillanata. A Románia területén tartózkodó 613 000 német katona félelmetes ellenfélre talált.¹⁵⁵ Augusztus 23-án Bukarestben megkezdődött a román nép fegyveres felkelése,¹⁵⁶ amely a magyarországi ellenállási mozgalomra is nagy hatást gyakorolt...

¹⁵⁰ *Documente*, 357–359. l.

¹⁵¹ A Román Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézet Irattára. Cota K. XXVIII, 4. Nr. ind. 1171.

¹⁵² A magyar követ június 10-i, alsótömösi jelentése. P. I. I. Külügyminisztériumi anyag. O. L. ME 0 15070/1944. Ugyanerről ír az aradi konzul június 3-i jelentése is. (O. L. ME O 23046/1944.)

¹⁵³ Ld. a *Graul Nou* 1944. augusztus 2-i számát.

¹⁵⁴ Vö. 23 August: 11 ani de la eliberarea patriei noastre. *Analele*, 1955 3. sz. 112–123. l.

¹⁵⁵ *Contribuția României* ... 151. l.

¹⁵⁶ Augusztus 23-a eseményeire lásd a *Hadtörténelmi Közlemények* 1958. 1–2. számában megjelent: Román csapatok részvétele Magyarország felszabadításáért lefolyt harcokban című dolgozatom 26–30. lapjait.